

S T U D I A I M A T E R I A Ł Y

Agnieszka Bartoszewicz

Projekt wydawnictwa „Katalog testamentów z ksiąg sądowych małych miast polskich do 1525 roku”

Tytułowe wydawnictwo powstaje w ramach pięcioletniego grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki „Katalogi testamentów mieszkańców miast z terenów Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego do 1795 roku” (11H 12 016581), którego realizacja rozpoczęła się w marcu 2013 r. pod kierunkiem prof. dr hab. Urszuli Augustyniak¹. Celem prezentowanego projektu jest zebranie informacji o aktach ostatniej woli, które — w różnej formie — zostały wpisane do ksiąg sądowych miast znajdujących się na terenie Królestwa Polskiego w granicach do roku 1466 (czyli bez Prus Królewskich). Przy określaniu granic terytorialnych tematu badawczego, podobnie jak przy definiowaniu terminu „małe miasta”, wzór i pomoc stanowiła monografia *Czas w małych miastach*², gdzie przedmiotem analizy są ośrodki należące do II, III i IV kategorii podatkowej według podziału dokonanego przez Henryka Samsonowicza³. Liczyły one od kilkuset do kilku tysięcy mieszkańców i były typowym zjawiskiem nie tylko na ziemiach polskich, ale też w całej Europie⁴. Wszystkie te miasta, gdy porównamy je z centrami życia miejskiego, w polskim przypadku z miastami należącymi do kategorii I, czyli grupy *civitates principales*, były „małe”. Ponadto określenie granicy między miastami małymi a średnimi (za takie uznaje się na ogół większe ośrodki z grupy *secundi ordinis*, m.in. Lublin, Płock, Kazimierz, Olkusz, Przemysł, Sieradz) byłoby dosyć trudne i pozbawione większego sensu, zwłaszcza w przypadku poruszanego problemu. Przebieg procesów recepcji instytucji testamentu zależał bowiem nie tyle od wielkości danego ośrodka, co od sposobu i poziomu udziału jego mieszkańców w kulturze pisma. Tym samym najważniejszą rolę odgrywały różnorakie kontakty (kulturalne, ale także gospodarcze i rodzinne) z największymi centrami kultury pisma, w przypadku Królestwa Polskiego przede wszystkim z Krakowem. W rezultacie zachowana spuścizna kancelaryjna kilku miast małopolskich bez wątpienia należących do grupy najmniejszych ośrodków późnośredniowiecznego Królestwa Polskiego, np. Czchowa (IV grupa podatkowa) czy Pilzna (III grupa), reprezentuje o wiele wyższy poziom niż ośrodków teoretycznie od nich większych, np. Szadka i Sieradza (II grupa podatkowa), ale mających gorzej rozwinięte kontakty z Krakowem⁵.

¹ Zakończenie prac prowadzonych w ramach grantu przewidywane jest na marzec 2018 r. Zadaniem badawczym, którego efektem będzie omawiana publikacja, zajmuje się czteroosobowy zespół: Agnieszka Bartoszewicz, Krzysztof Mrozowski, Maciej Radomski, Katarzyna Warda.

² A. Bartoszewicz, *Czas w małych miastach. Studium z dziejów kultury umysłowej późnośredniowiecznej Polski*, Warszawa–Pułtusk 2003.

³ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1986, s. 106 i n.

⁴ Por. P. Clark, *Introduction*, [w:] *Small Towns in early Modern Europe*, red. P. Clark, Cambridge 1995, s. 1–21.

⁵ Por. A. Bartoszewicz, *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012, s. 16–20.

Przedmiotem badań prowadzonych w ramach omawianego projektu są testamenty wpisane do ksiąg miejskich, poczynawszy od najstarszych do roku 1525. Ta druga granica chronologiczna została ustalona w sposób arbitralny i nieco sztuczny. Określając ją, kierowałam się z jednej strony funkcjonującymi w literaturze przedmiotu opiniami, według których docierające w latach dwudziestych XVI w. prądy reformacyjne rozpoczęły nową epokę w dziejach polskiej kultury umysłowej⁶. Z drugiej strony, decydujące znaczenie miały względy praktyczne. Koniec lat dwudziestych XVI w., a zwłaszcza lata trzydzieste i czterdzieste tego stulecia, przynoszą dynamiczny wzrost produkcji piśmiennej w miastach. Jest to okres swego rodzaju przełomu, jeśli chodzi o sposób produkowania, użytkowania i przechowywania akt oraz dokumentów. Rejestrowanie, opracowanie i analiza materiału źródłowego powstałego w tym okresie stanowi odrębne zagadnienie i kolejne zadanie badawcze, które — miejmy nadzieję — doczeka się realizacji w przewidywalnej przyszłości.

Przyjęcie zaprezentowanych wyżej ram chronologicznych i terytorialnych spowodowało, że — według wstępnych założeń — kwerendą zostało objętych ponad 90 ksiąg miejskich z 45 ośrodków (Biecz, Bochnia, Borek, Brześć Kujawski, Chrzanów, Ciężkowice, Czchów, Działoszyn, Jarosław, Jawornik, Kamionka, Kazimierz, Kleparz, Kowal, Krosno, Krzywiń, Książ, Lanckorona, Lelów, Lesko, Lublin, Łódź, Mogielnica, Nieszawa, Nowy Sącz, Olkusz, Opole Lubelskie, Pilzno, Pleszew, Płock, Poniec, Proszowice, Przemyśl, Przedecz, Przeworsk, Radziejów, Rydzyna, Sieradz, Szadek, Środa Wielkopolska, Turek, Uniejów, Warta, Wąwolnica, Wieluń)⁷. Akta te są przechowywane w kilkunastu instytucjach archiwalnych i bibliotecznych, w zasobie różnych zespołów i kolekcji (w archiwach państwowych w Poznaniu, Lublinie i Przemyślu, Archiwum Głównym Akt Dawnych, Archiwum Narodowym w Krakowie oraz w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, Bibliotece PAU/PAN, Bibliotece Czartoryskich oraz Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich)⁸. To rozproszenie spuścizny polskich średnio-wiecznych kancelarii miejskich stanowi utrudnienie w realizacji prezentowanego projektu i podnosi jego koszty. Ułatwieniem jest natomiast możliwość digitalizacji części materiału archiwalnego oraz edycje źródłowe kilku ksiąg miejskich objętych kwerendą⁹.

Wyniki kwerendy przeprowadzonej w pierwszym roku realizacji badań wskazują, że podstawową trudnością jest jednak nie tyle dotarcie do interesującego nas materiału źródłowego, co jego dobór i decyzja, jakiego rodzaju wpisy powinny zostać uwzględnione w katalogu. Przystępując do realizacji projektu ustalono, że przedmiotem opracowania są zapisy określone jako *testamentum* lub *ultima voluntas*, a także *donationes mortis causa* o charakterze zapisów testamentarnych, natomiast pominięte zostaną w katalogu zapiski typu *reformatio*, czyli wzajemne zapisy małżonków na wypadek śmierci. W praktyce realizacja tych założeń nie zawsze jest prosta i już w tej chwili możemy wskazać zagadnienia budzące największe wątpliwości.

⁶ Por. J. Wiesiołowski, *Polskie dziejopisarstwo mieszczańskie w późnym średniowieczu*, [w:] *Mente et literis. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich*, Poznań 1984, s. 282.

⁷ Kwerenda objęła wpisy sporządzone do 1525 r. we wszystkich zachowanych księgach miejskich z interesującego nas terenu, z wyjątkiem Starej i Nowej Warszawy, z których testamenty zostały opracowane w ramach osobnego projektu (*Testamenty mieszczan warszawskich od XV do końca XVII wieku. Katalog*, oprac. A. Bartoszewicz, A. Karpiński, K. Warda, Warszawa 2010).

⁸ Por. A. Bartoszewicz, *Średniowieczne księgi sądowe polskich miast — dzieje powstania zespołów i kolekcji*, [w:] *Dziedzictwo utracone — dziedzictwo odzyskane*, red. A. Kamler, D. Pietrkiewicz, Warszawa 2014, s. 159–174.

⁹ Szczególnie przydatne okazały się wydawnictwa, w których opublikowano teksty testamentów: *Najdawniejsza księga sądowa miasta Bieczy*, wyd. B. Ulanowski, [w:] *Archiwum Komisji Prawniczej PAU*, t. 5, Kraków 1897, s. 401–450; *Księga ławnicza miasta Płocka 1489–1517*, oprac. D. Poppe, Warszawa 1995; *Księgi sądowe miasta Wąwolnicy z lat 1476–1500*, oprac. G. Jawor, A. Sochacka, red. R. Szczygieł, Lublin 1998; *Najdawniejsze zapiski z księgi miejskiej Pleszewa (1428–1444)*, wyd. T. Jurek, Wielkopolska Dawniej i Dziś. Studia, Źródła i Materiały 1, Poznań 2011; *Najstarsza pleszewska księga radziecka. Zapiski z lat 1485–1519*, wyd. A. Kozak, Wielkopolska Dawniej i Dziś. Studia, Źródła i Materiały, 4, Poznań 2014.

Akty ostatniej woli zapisywano w księgach miejskich w bardzo różnej formie¹⁰, a zachowane przekazy źródłowe pokazują różne procedury towarzyszące ich sporządzaniu. W katalogu muszą zatem być zarejestrowane bardzo różnorodne wpisy — od kopii dokumentów spisanych zgodnie z regułami *ars dictandi* przez notariuszy publicznych, poprzez dokumenty wystawione przez władze miejskie, protokoły z posiedzeń sądów ławniczych koniecznych i zwykłych gajonych, po oświadczenia składane przez testatorów i świadków ustnych procedur prywatno-prawnych. Wpisy te opatrzone są tytułami i nagłówkami zredagowanymi w różny sposób, co jest poważnym utrudnieniem kwerendy (por. Aneks, nr 3). Zdarzało się także, że poszczególne postanowienia osoby sporządzającej akt ostatniej woli notowano w formie osobnych notek w księdze (por. Aneks, nr 6). Forma i treść wielu zapisek (zwłaszcza tych z pierwszej połowy XV w.) informujących o wyrażeniu dyspozycji ostatniej woli sugeruje, że uczynienie testamentu było przede wszystkim wydarzeniem odbywającym się w sferze kultury żywego słowa¹¹. Zdarzało się, że na piśmie utrwalano tylko niektóre, najważniejsze postanowienia testatora. Niekiedy miało to miejsce już po jego śmierci, a zapis sporządzano na podstawie zeznań świadków. Przykładem może być notka znajdująca się w księdze miejskiej pleszewskiej: „uczciwa śp. pani wójtowa w obliczu śmierci dla zbawienia swej duszy zapisała w testamencie 1 grzywnę na swym domu na kościół św. Jana Chrzciciela”¹². Ta zapiska, cenna z punktu widzenia badacza relacji między kulturą pisma a żywego słowa, dla przygotowujących katalog testamentów jest bardzo kłopotliwa, ponieważ nie wiadomo, czy należy ją uwzględnić w przygotowywanym zestawieniu. Włączenie do katalogu tego typu jednozdaniowych zapisek może być uznane za swego rodzaju nadużycie, jednak kluczowe i decydujące z naszego punktu widzenia jest w tym i w analogicznych przypadkach słowo „testament”, a także charakter zapiski, ewidentnie stanowiącej poświadczenie odprawienia ceremoniału wyrażenia postanowienia ostatniej woli. Nie uwzględniamy natomiast w katalogu informacji o różnego rodzaju pojedynczych zapisach na rzecz kościoła lub krewnych, nawet jeśli zawierają one określenie *post mortem* (ale nie zostały określone jako testament). Jeśli nie zachował się tekst testamentu, pomijamy wszelkiego rodzaju zapisy informujące o mających później miejsce rozliczeniach, sporach, ugodach, wyrokach, które nastąpiły w wyniku wyrażenia na piśmie aktu ostatniej woli. W przypadku testamentów zachowanych i zarejestrowanych w katalogu, staramy się uwzględnić, w miarę możliwości, informacje o późniejszych działaniach prawnych związanych z danym aktem ostatniej woli (zmiany dyspozycji, ich kwestionowanie, unieważnienie bądź realizacja). Kierując się tą zasadą, umieszczamy w poszczególnych notkach katalogowych informacje o inwentarzach pośmiertnych, ale tylko wtedy, gdy stanowią one załącznik do tekstu testamentu.

Materiał źródłowy odnaleziony w wyniku przeprowadzonej kwerendy zostanie uporządkowany w układzie rzeczowo-chronologicznym, tworząc dla każdego z miast (uwzględnionych w kolejności alfabetycznej) osobną całość. Informacje o testamentach wpisanych do akt z danego miasta zostaną ułożone w kolejności chronologicznej.

Struktura notki katalogowej

Zgodnie z przyjętymi w projekcie grantowym zasadami językiem opisu jest polski. Struktura notek katalogowych jest wzorowana na wydawnictwie *Testamenty mieszczan warszawskich od XV do końca XVII wieku*¹³. Według tego schematu każda notka składa się z następujących części:

¹⁰ Więcej na ten temat: A. Bartoszewicz, *Piśmienność...*, s. 250 i n.

¹¹ Małe miasta polskie nie były pod tym względem wyjątkiem, por. K. Szende, *Testamenty i ustne oświadczenia woli. Oralność i piśmienność w procesie sporządzania testamentów na Węgrzech w późnym średniowieczu*, „Kw.HKM”, R. LXI, 2013, nr 2, s. 226–227.

¹² *Najdawniejsze zapiski z księgi miejskiej Pleszewa...*, nr 12 (1431).

¹³ Por. przyp. 7.

1. Nr kolejny

Po opracowaniu całości zostanie nadana numeracja ciągła obejmująca wszystkie notki znajdujące się w katalogu.

2. Data sporządzenia oryginału

W przypadku testamentów, których tekst znamy tylko dzięki zapisowi w księdze miejskiej, często można ustalić jedynie datę sporządzenia kopii lub zapisu ustnego oświadczenia notowanego na podstawie zeznania świadków. W takich przypadkach podana zostanie data dokonania zapisu w księdze z adnotacją „przed” i przypisem wyjaśniającym sytuację (por. Aneks, nr 7). Datę podajemy rozwiązana, nazwę miesiąca słownie, po dacie rocznej umieszczamy „r.” (23 listopada 1456 r.).

3. Informacje o testatorze

Podajemy imię i nazwisko testatora, jego zawód i funkcje pełnione we władzach miejskich. W przypadku kobiet zanotowane zostaną także analogiczne informacje o ich mężach. Miejsce pochodzenia uwzględniamy tylko wtedy, gdy wyrażający dyspozycję ostatniej woli był przybyszem z innego ośrodka niż ten, w którego aktach wpisano testament (por. Aneks, nr 2). Podobnie przynależność stanowi notowana będzie wyłącznie w przypadkach niemieszkańskich testatorów (por. Aneks, nr 2). Informacje o wyznaniu oraz pochodzeniu etnicznym będą podane w notce katalogowej, jeśli tylko znajdują się w materiale źródłowym. Nazwiska podajemy w wersji spolszczonej, o ile taka ich forma nie budzi wątpliwości (czyli np. „Sołtys”, a nie „Szolthis”). Jeśli zapis sprawia trudności w tym zakresie, w notce katalogowej umieszczamy (kursywą) wersję oryginalną. Pewien kłopot mogą sprawiać podawane obok imion nieznanymi skądinąd mieszczan określenia w języku polskim typu „postrzygacz”, „iglarz”, „zdun”. W większości przypadków będziemy uznawać je za nazwiska, chyba że tekst źródła upoważni nas do innej interpretacji.

W przypadku, gdy w źródle wymienione są różne formy nazwiska testatora, uwzględniamy obie formy, rozdzielone słowem *alias*. Przyjmujemy przy tym zasadę, że jeśli w nagłówku jest inne nazwisko (przydomek) niż w treści testamentu, najpierw podajemy nazwisko (przydomek) z nagłówka, a po słowie *alias* nazwisko (przydomek) z treści. Zgodnie z zasadą, że językiem opisu jest polski, przydomki zawodowe podane w źródle po łacinie, są tłumaczone. Jak wykazuje praktyka, może powodować to pewne problemy, ponieważ słownik łacińsko-polski zawiera różne możliwości przekładu takich nazw zawodów, np. *lutifigulus* (zdun, garncarz) lub *braseator* (słodownik, piwowar). W takich przypadkach konieczne będzie bliższe zapoznanie się z tekstem źródłowym i dokonanie tłumaczenia zgodnego z normą zwyczajową danego miasta, kancelarii lub pisarza.

W niektórych przypadkach istotne informacje o testatorze (zawód, funkcje pełnione we władzach miejskich) zostały pominięte w testamencie. Możemy je jednak ustalić na podstawie zmianek zawartych w innych wpisach zachowanych w tej samej księdze. Z oczywistych powodów uwzględniamy je w zapisie katalogowym, zaznaczając ich pozatestamentalną proveniencję za pomocą nawiasu kwadratowego (por. Aneks, nr 3).

4. Informacje o zachowanej formie przekazu

Opracowując testamenty wpisane do średniowiecznych miejskich ksiąg kancelaryjnych, mamy do czynienia z kilkoma sposobami rejestrowania dyspozycji ostatniej woli. Najczęściej spotykaną formą jest wpis do księgi dokonany na podstawie zeznania zdrowego lub chorego testatora, w tym drugim przypadku najczęściej podczas sądu ławniczego koniecznego, odbywającego się w domu osoby wyrażającej ostatnią wolę. Zdarzało się również, aczkolwiek nieporównanie rzadziej, że wpis w księdze był sporządzany na podstawie zeznania świadków uwierzytelniających w ten sposób ustne zeznanie wcześniej zmarłego testatora. W księgach sądowych małych miast niezbyt często, w przeciwieństwie do większych ośrodków¹⁴, znajdu-

¹⁴ J. Wymułek, *Testamenty mieszczan krakowskich (XIV–XV w.)*, Warszawa 2015, passim.

jemy kopie testamentów sporządzonych w formie dokumentów różnych wystawców (testator, rada, ława, rada i ława wspólnie, wójt itp.), instrumentów notarialnych lub wypisy z oryginalnego dokumentu. Zupełny wyjątek stanowią oryginały wklejone do księgi miejskiej. Jeśli w tekście zapiski znajdującej się w księdze zawarta została informacja o oblatowaniu rejestrowanego w katalogu testamentu także w aktach innych urzędów, uwzględniamy to w przypisie do omawianego punktu zapisu katalogowego.

Kolejne punkty notki katalogowej to:

5. Informacja o aktualnej sygnaturze księgi i stronach (kartach), na których został wpisany tekst testamentu

6. Informacja o języku (językach) spisanego katalogowanego aktu ostatniej woli

7. Informacje o edycji testamentu.

Treść poszczególnych punktów notki katalogowej będą uzupełniały przypisy. W ten sposób zostaną wyjaśnione wątpliwości związane z datowaniem poszczególnych testamentów (przypis do punktu 2 — „Data sporządzenia oryginału”), zarówno te związane z błędami pisarza (por. Aneks, nr 2), jak i nieznanymi przez autorów katalogu daty sporządzenia oryginału (por. Aneks, nr 7). W przypisach związanych z punktem trzecim notki katalogowej („Informacje o testatorze”) umieścimy dodatkowe informacje o osobie, która sporządziła testament, nie występujące w akcie ostatniej woli oraz księdze, do której został wpisany. Uwzględnimy w ten sposób wzmianki o testatorze znajdujące się w innych źródłach oraz w literaturze przedmiotu. Tu będzie także miejsce na informacje o przynależności terytorialnej (z okresu powstania źródła) miejscowości wymienionych w notach katalogowych. Punkt 4 notki katalogowej („Informacje o zachowanej formie przekazu”) uzupełnią przypisy, w których uwzględnimy odbiegające od normy okoliczności spisanego testamentu, nietypowe nagłówki wpisów w księdze (por. Aneks, nr 3), inne wersje ostatniej woli danego testatora i dołączone do niej inwentarze. Podane zostaną także odnalezione w księdze wzmianki na temat późniejszych losów testamentu, rozliczeń związanych z wykonaniem postanowień zmarłego itp., sporów oraz o ewentualnym unieważnieniu aktu ostatniej woli lub jego poszczególnych dyspozycji, a także informacja o lukach, skreśleniach czy dopiskach.

Dotarcie do poszczególnych zapisów ułatwią korzystającym indeksy: osobowy, geograficzny, w którym znajdą się nazwy miejscowości w brzmieniu współczesnym, rzeczowy uwzględniający nazwy zawodów, urzędów, przydomki stanowe inne niż mieszczańskie. Językiem indeksów, podobnie jak całego opisu katalogowego, jest polski. Wszystkie indeksy będą obejmować dane znajdujące się w zapisach katalogu testamentów i odsyłać do jego kolejnych pozycji.

„Katalog testamentów z ksiąg sądowych małych miast polskich do 1525 roku” będzie zawierał całościowe informacje o materiale źródłowym, który tylko w niewielkim stopniu był dotychczas przedmiotem zainteresowania badaczy¹⁵. Zarejestrowanie najstarszych testamentów zachowanych w aktach poszczególnych ośrodków pozwoli lepiej poznać procedury spisania testamentów i rolę władz miejskich jako organu nadzorującego tego rodzaju działania. Zebrany w „Katalogu” materiał źródłowy będzie też umożliwiał zbadanie udziału notariuszy publicznych w sporządzaniu aktów ostatniej woli (i generalnie roli notariuszy w małych miastach), a także poziomu pisarskiego miejskich profesjonalistów pióra zatrudnianych w poszczególnych ośrodkach. Tym samym pozwoli na obserwację zjawisk związanych z rozwojem kultury pisma i charakteru kontaktów ze słowem pisanym mieszkańców średnich i małych miast. Nie ulega wątpliwości, że badanie tzw. piśmienności pragmatycznej, czyli praktycznych funkcji tekstu

¹⁵ Do wyjątków należą artykuły U. Sowiny, *Najstarsze sieradzkie testamety mieszczańskie*, „Kw.HKM”, R. XXXIX, 1991, nr 1, s. 3–25 i K. Wardy, *Testamety mieszczan radziejowskich w świetle ksiąg lawniczych i radzieckich*, tamże, R. LXI, 2013, nr 2, s. 269–275.

pisanego¹⁶ i recepcji związanych z tym nowych form komunikowania i utrwalania informacji, nie jest możliwe bez analizy zachowanych do naszych czasów pisanych aktów ostatniej woli. Interesujące będą także informacje o znajdujących się w opracowywanych aktach testamentach niemieszkańskich, czyli dyspozycjach ostatniej woli duchownych oraz ludzi należących do kręgu kultury agrarnej (chłopów i szlachty).

ANEKS

Przykładowe noty

z „Katalogu testamentów z ksiąg sądowych małych miast polskich do 1525 roku”

nr 1¹⁷

1 czerwca 1506 r.

Wojciech Rak

Wpis na podstawie zeznania testatora*

Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum miasta Kleparza¹⁸, sygn. KL 1, s. 87–89

Łacina

* 1 lipca 1506 r. przed sądem ławniczym wystąpili egzekutorzy testamentu zmarłego Wojciecha Raka.

nr 2

26 lutego 1511 r. [?]*

Jan Kruczek szynkarz wina z Krakowa

Wpis na podstawie zeznania testatora

Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum miasta Kleparza, sygn. KL 1, s. 167–168

Łacina

* *Data feria secunda in crastino s. Mathie* zawiera błąd, w 1511 r. św. Macieja przypadało w poniedziałek.

nr 3

21 maja 1512 r.

Leonard Nowogórski [były rajca]

Wpis na podstawie zeznania testatora*

Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum miasta Kleparza, sygn. KL 1, s. 186–187

Łacina

* *Testamentum seu confirmationes testamenti*

nr 4

1492 r.*

Jan Wanat, *laboriosus***

Wpis na podstawie zeznania testatora***

Archiwum Państwowe w Poznaniu, Akta miasta Pleszew, sygn. I/2, s. 30

Łacina

¹⁶ H. Keller, *Pragmatische Schriftlichkeit im Mittelalter. Erscheinungsformen und Entwicklungsstufen*, [w:] *Pragmatische Schriftlichkeit im Mittelalter*, red. H. Keller, K. Grubmüller, N. Staubach, München 1992, s. 1–7; E. Potkowski, *Pisarz i jego dzieło w średniowiecznym społeczeństwie*, [w:] *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, Warszawa 1997, s. 266–267; tenże, *Książka i pismo w średniowieczu. Studia z dziejów kultury piśmiennej i komunikacji społecznej*, Pułtusk 2006, s. 11–32. Ostatnio na ten temat: J. Kaliszuk, *Przemiany społecznych funkcji pisma w późnym średniowieczu. Programy badawcze i ich rezultaty*, [w:] *Historia społeczna późnego średniowiecza. Nowe badania*, red. S. Gawlas, Warszawa 2011, s. 169–188.

¹⁷ Numeracja robocza, dotycząca jedynie niniejszego Aneksu.

¹⁸ W „Katalogu” znajdują się skrócone nazwy zespołów archiwalnych i instytucji przechowujących akta.

Druk: *Najstarsza pleszewska księga radziecka. Zapiski z lat 1485–1519*, wyd. A. Kozak, Poznań 2014 (Wielkopolska Dawniej i Dziś. Studia, Źródła i Materiały, 4) nr 20

* Brak daty dziennej

** W treści testamentu określony jako *providus*

*** Informację o rozliczeniach finansowych dokonanych po śmierci testatora zanotowano 21 września tegoż roku (*Najstarsza pleszewska księga radziecka*, nr 21).

nr 5

20 sierpnia 1495 r.

Piotr Długi

Wpis na podstawie zeznania testatora sporządzony w jego domu przez notariusza publicznego*
Archiwum Główne Akt Dawnych, Księgi miejskie Płock, sygn. 1, k. 16

Łacina

Druk: *Księga ławnicza miasta Płocka 1489–1517*, oprac. D. Poppe, Warszawa 1995, nr 65; *Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*, wyd. S.M. Szacherska, t. 1, Warszawa 1975, nr 260

* Testament sporządzony w okresie zarazy (por. *Księga ławnicza miasta Płocka*, nr 56).

nr 6

11 stycznia 1482 r.

Krystyn, syn zmarłego Andrzeja rzeźnika

Wpis na podstawie zeznania testatora*

Biblioteka Książąt Czartoryskich, Księga ławnicza Przeworska, sygn. 3195, s. 212

Łacina

* Pięć notek z zapisami na kościół, klasztor i dla konkretnych osób, w zapisce z 17 maja 1482 r. (tamże, s. 225) te rozporządzenia nazwano legatami testamentowymi.

nr 7

Przed 15 marca 1489 r.*

Paweł, były burmistrz

Wpis na podstawie zeznania Anastazji, siostry rodzonej testatora

Archiwum Główne Akt Dawnych, Księgi miejskie radziejowskie, sygn. Radziejów radz. 1, k. 38–39 v.

Łacina

* Data wpisu do księgi sporządzonego po śmierci testatora.

nr 8

18 sierpnia 1507 r.

Dorota Kolipiátkowa

Wpis na podstawie zeznania testatorki*

Archiwum Główne Akt Dawnych, Księgi miejskie Sieradza, sygn. 3, k. 16v–17**

Łacina

* 4 zapiski o realizacji postanowień testamentu: tamże, k. 17v, z datą *feria 4 infra octavas Nativitatis Marie 1507* (? W 1507 r. święto to przypadało właśnie w środę); zapewne także: Księgi miejskie Sieradza, sygn. 2, k. 94, 7 maja 1512 (nie podano imienia Kolipiátkowej).

** Pomiędzy kartami 16 i 17 karta 16a — nie związana z tym testamentem.

Adres Autora:

Prof. dr hab. Agnieszka Bartoszewicz

Instytut Historyczny

Uniwersytetu Warszawskiego

ul. Krakowskie Przedmieście 26/28

00-927 Warszawa

THE PROJECT OF PUBLISHING A CATALOGUE OF TESTAMENTS
FROM THE COURT REGISTERS OF SMALL POLISH TOWNS UNTIL 1525

The editorial project described in the article is aimed at collecting information on the testaments which were recorded in the court registers of towns located in the Kingdom of Poland within its 1466 borders (i.e. excluding the Royal Prussia). The research concerned the archives of towns having a population of 4000 to 500 and embraced documents written up to 1525. These temporal and geographical criteria mean that, according to an initial estimate, we are going to explore more than 90 court registers from 45 towns, kept in a number of libraries and archives, catalogued in different collections of documents.

Testaments were registered in municipal books in different forms, thus the catalogue will have to include varied records, ranging from copies made by notaries according to the *ars dictandi* rules, through documents issued by municipal authorities and minutes of court proceedings, to statements made by testators and witnesses in oral procedures. The records differ significantly in the formulation of titles and headings, which makes the research particularly difficult.

The material collected will be arranged chronologically for each town; towns will be listed alphabetically. Each entry will include: the number of the record, the date of making the original will, information on the testator, information on the form of the record, the current signature of the book and page where the will was registered, information on the language(s) of the will, information on the edition of the will (if applicable). Particular items in the catalogue entry will be supplemented with footnotes. Finding particular entries will be facilitated by indexes: of people, of places (with contemporary place names), and of professions, offices and specifications of the social status. The catalogue and the indexes will be in Polish.

Cataloguing the oldest testaments surviving in the records from particular towns will make it possible to explore last-will-making procedures and the role of municipal authorities as a supervising organ. It will also facilitate research on the role of notaries in that procedure (and generally in small towns) and on the professional standard of municipal clerks in different towns. Thus, it will contribute to investigating the development of the culture of writing and the role of written word in the life of the inhabitants of small towns.

Translated by
Izabela Szymańska